

ἀνεπιγνώστῳ, ἀναναπτύκτῳ μορφῇ ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ στοιχειωδεστάτων ἐκδηλώσεων τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια ἀπαντᾷ κατὰ πάσας τὰς πράξεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἐπὶ τῆς εὐρυτέρας δὲ ταύτης σημασίας ὀφείλει νὰ νοῆται ἢ κατάληψις. Αἱ καταστάσεις, αἱ δηλούμεναι δι' ὄρων σημαίνοντων τοὺς ποικίλους βαθμοὺς τῆς ἐπιθυμίας, λέγει ὁ αὐτὸς προμνημονευθεὶς συγγραφεὺς, ἢ προσπάθεια, ἢ ὄρμη, ἢ βούλησις, ἔχουσι πᾶσαι κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, τ. ἔ. τάσιν σταθερὰν νὰ ὑπερβαίνωσιν ἑαυτὰς καὶ νὰ γίνωνται τι διάφορον. Ἡ τάσις αὕτη καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ conation. «Ἡ λειτουργία τῆς συνειδήσεως εἶναι λειτουργία ἀδιαλείπτου ἀλλαγῆς· αἱ μεταβολαὶ ὀφείλονται ἐν μέρει εἰς τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις καὶ εἰς ἄλλους ὄρους ξένους πρὸς αὐτὴν τὴν συνείδησιν. Ἀλλὰ τοῦτο σπανιώτατα συμβαίνει τοῦλάχιστον ὀλοσχερῶς. Ἡ λειτουργία διέπεται καὶ καθορίζεται ἐν μέρει αὐτῇ ὑφ' ἑαυτῆς. Αἱ διαδοχικαὶ φάσεις ἔχουσι φύσει τάσιν νὰ μεταβαίνωσιν εἰς ἄλλας φάσεις. Ἡ πορεία τῆς συνειδήσεως ἔχει ροὴν τινα, ἐν πάσῃ δὲ στιγμῇ καθορίζεται οὐ μόνον ὑπ' ἐξωτερικῶν ὄρων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς οἰκείας αὐτῇ ὁρμῆς. Ὅθεν ἐξεταζομένη ἐν σχέσει πρὸς τὸ παραστατὸν ἀντικείμενον ἢ «conation» εἶναι τάσις πρὸς ἀλλοίωσιν αὐτοῦ ἢ πρὸς παραγωγὴν ἐπ' αὐτοῦ μεταβολῆς τινος, πρὸς ἐξαγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς συνειδήσεως ἢ παραγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ τρόπον ζωηρότερον καὶ τελειότερον»¹). Ἡ τάσις αὕτη τῆς μεταβολῆς, τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἡμετέρας προσοχῆς γίνεται ἤδη φανερὰ ἐν τῇ ἀντιλήψει.

Ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ κατ' αἴσθησιν ἀπάτη.

Ἡ νεωτέρα ψυχολογία μετέβαλεν ἄρδην τὴν παλαιὰν ἐννοίαν τῆς ἀντιλήψεως. Ἐνομήσθη πάντοτε ὑπὸ τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ὅτι τὸ τοιοῦτο γεγονός ἐγκτεῖται μόνον εἰς πιστὴν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ἀντανάκλασιν τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ συνειρμοῦ ἀνάπλασιν αὐτῶν οὕτως, ὡς πρότερον εἶχον ἐντυπωθῆ ἐν ἡμῖν. Ἀλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἦτο ἄγαν ἀπλή καὶ ὀλική. Δὲν ἐξήταζε τὰς ἐσωτερικὰς καὶ χαρακτηριστικὰς ιδιότητας τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅστις εἶναι, ὡς λέγει ὁ προμνημονευθεὶς συγγραφεὺς ἐν τῷ ὑφ' ἡμῶν παρατεθέντι χωρίῳ, ἀδιάκοπος ἀλλαγὴ. Οὐ μόνον ἡ ψυχικὴ κατάστασις δύναται νὰ ἀλλοιοῦται θαθέως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων, ἣτις δύναται νὰ

¹) Stout, A manual of Psychology, σελ. 63 - 64. Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ κατὰ τρία ἔτη μεταγενεστέρῳ τοῦ Analytic Psychology ὁ Stout ἐντελῶς ἀθέλησε τὸν ὄρον apperception, θυγάμενον ἴσως νὰ γεννηθῆ ἀμφιλογίαν, ἀνθ' οὗ ἀντικατέστησε τὸν γενικώτερον ἐκείνον καὶ περιεκτικώτερον conation.

λεχθῆ τὸ σταθερώτατον πάντων ὅσα ἐμφανίζει ἡμῖν ἢ ἡμετέρα συνειδήσις, ἐνδέχεται σφόδρα νὰ μεταβάλληται.

Ἡ ἡμετέρα νόησις εἶναι οὕτω συνηρημένη κατὰ πάντα αὐτῆς τὰ μέρη, ὥστε δὲν δυνάμεθα κατὰ τὸ δοκοῦν νὰ διασχίζωμεν αὐτὴν εἰς ποικίλους τομείς οὕτως εὐδιακρίτους, ὡς οἱ ἐπὶ μέρους κρίκοι ἀλύσεως. Ἐν ἐκάστη τῶν ψυχικῶν στιγμῶν εὐρίσκομεν ὑπολείμματα, ἔχνη τῶν παρελθουσῶν στιγμῶν, τῆς προηγουμένης ψυχικῆς ἐμπειρίας, ἅτινα εἰς τὴν παροῦσαν ἀντίληψιν προσάπτουσι τὴν χαρακτηριστικὴν φυσιογνωμίαν αὐτῆς. Ἐπανέρχεται ἐνταῦθα ἢ παρὰ τῷ Hume ἐπιτοχῆς παρομοίωσις τῶν δένδρων τοῦ δάσους : πᾶν δένδρον ἔχει ἀξίαν οὐχὶ καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον, οὐ εἶναι μέρος. Οὕτως, ἵνα παραθέσωμεν ἐν τῶν πολλῶν ὑπὸ τοῦ James φερομένων παραδειγμάτων ἐν τῇ λίαν ζωηρᾷ καὶ πρωτοτύπῳ ἐκείνῃ μορφῇ, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν γοητεῖαν καὶ τὸ θέλγητρον τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, «εἰς τὴν γνώσιν, ἣν ἔχομεν τοῦ τόνου, εἰσδύεται ἢ συνειδήσις τῆς προηγουμένης στιγμῆς καὶ ἐπιδιαμένει ἐν αὐτῇ· διότι τὸ ἀκουόμενον, ὅταν ἐκρηγνύηται ὁ τόνος, δὲν εἶναι ὁ καθαρὸς τόνος, ἀλλ' ὁ τόνος ἐκρηγνυόμενος ἐν μέσῳ τῆς στιγμῆς καὶ ἀνταγωνιζόμενος πρὸς αὐτήν. Τὸ αἶσθημα αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀντικειμενικοῦ τόνου, ὅστις φθάνει εἰς ἡμᾶς τοιοῦτον τρόπον ἐν μέσῳ τῆς στιγμῆς, εἶναι ἐντελῶς διάφορον ἢ ἐὰν ὁ τόνος ἐκεῖνος ἦτο ἢ συνέχεια ἄλλων προηγουμένων τόνων. Οὕτω τὸ αἶσθημα τοῦ τόνου εἶναι καὶ τὸ αἶσθημα τῆς διακοπείσης στιγμῆς, θὰ ἦτο δὲ δυσχερὲς νὰ εἴρωμεν ἐν τῇ ἐνεστώσῃ συγκεκριμένῃ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου αἶσθημά τι οὕτω περιορισμένον εἰς τὸ παρόν, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἔρρισμα ἐπὶ τινος πρότερον συμβάντος»¹⁾. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα, ἣτις δηλοῖ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, ὡσεὶ ἦσαν ἀμετάβλητα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει, εἶναι εἰς τῶν δραστηκωτάτων παραγόντων, τῶν συντελούντων εἰς τὸ νὰ παρελκώμεθα εἰς τὴν πεπλανημένην πίστιν τῆς τοιαύτης ἀμεταβλησίας.

Ὅθεν οὐ μόνον αἱ εἰς τὴν μνήμην ἐπανερχόμεναι παραστάσεις πάντοτε ἀλλοιοῦνται μᾶλλον ἢ ἦττον βαθέως ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀρχῆθεν μορφήν αὐτῶν, ἀλλ' αὐτὴ ἢ ἀντίληψις, ἣν ἔχομεν, ὁσάκις τὸ ἀντικείμενον προσπίπτει εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, οὐδέποτε εἶναι ἢ αὐτῇ. Τῷ ὄντι αὕτη ἀποτελεῖται οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἔξωθεν, τῶν ἀντικειμενικῶν ἐρεθισμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ ποσότητος μᾶλλον ἢ ἦττον ποικίλης καὶ πλουσίας ὑπολειμμάτων παρῳχημένων ἐντο-

¹⁾ Princ. of Psych. (ἰταλ. μεταφρ.) σελ. 187. Πᾶσα ἡ ἀπόδειξις αὕτη τοῦ James (σελ. 184 - 189) εἶναι ὀξυτάτη. Λίαν ἐπικαίρως ὁ James μνημονεύει τοῦ Brentano, ὅστις ἐν τῇ ἑαυτοῦ Psychologie ἀπὸ τοῦ 1874 εἶχεν ἐξάρσει τὴν σχετικότητα τῶν ἀντιληπτικῶν ἡμῶν ποιότητων.

πώσεων, αἵτινες οἶονεὶ ἐφέλκονται ὑπὸ τῆς νέας ἀντιλήψεως καὶ συγ-
χωνευόμενα ἐνδομύχως μετ' αὐτῆς ἀπαρτίζουσι σύμπλεγμα, ἐμφανιζό-
μενον εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ὡς τι ἐνιαῖον ὄλον.

Οὕτως ἡ ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων εἶναι πάντοτε κατ' ἀνάγκην
γεγονὸς ἀφομοιώσεως στοιχείων, ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων διδομένων, μετ'
ἄλλων, ὑπὸ τῆς μνήμης χορηγουμένων. Ἐάν δ' ἠθέλομεν νὰ περιορισθώ-
μεν εἰς τὰς πραγματικὰς καθαρὰς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων, θὰ εἶχο-
μεν πάντοτε ἐκάστου ἀντικειμένου ἀτελεστάτην παράστασιν ¹⁾. Ἀντι-
κειμένον τι λ. χ. ὄφθεν ὑφ' ἡμῶν, δὲν ἐμφανίζεται μόνον ὡς συγκεί-
μενον ἐξ αἰσθημάτων χρώματος, ἀλλ' ὡς σύμπλεγμα αἰσθημάτων πρὸς
τοῖς ὀπτικοῖς καὶ ἀπτικῶν καὶ μυϊκῶν· διότι διὰ τινος αὐτομάτου καὶ
ταχείας συνειρμικῆς λειτουργίας συμπληροῦμεν εὐθέως ὅ,τι πρὸς σι-
γμὴν χορηγεῖται ἡμῖν ὑπὸ τινος αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως διὰ τῶν ἄλλων
ἐντυπώσεων, ἅς αὕτη ἐπεγείρει ἐν ἡμῖν ἕνεκα τῆς ἡμετέρας μακρᾶς καὶ
ἐρριζωμένης ἐμπειρίας. Ὁ τοιοῦτος συνειρμὸς τελεσιουργεῖται φυσικῶς τῇ
λόγῳ ἐπὶ πασῶν τῶν αἰσθήσεων. Οὕτως ἀπτόμενοι γνωστοῦ ἀντικειμέ-
νου ἢ σημείου τινὸς τοῦ ἡμετέρου σώματος βλέπομεν αἴφνης νοερῶς
τὸ ἄφθεν ἀντικείμενον. Καὶ τὰ παραδείγματα δύνανται εὐχερῶς νὰ
πολλαπλασιασθῶσι. Πολλῆς σπουδῆς καὶ διαφέροντος ἀξίον εἶναι λ. χ.
τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Ἐπιτυχῆ πειράματα (τοῦ Eick-
mann, Dodge καὶ Huey) ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐλάχιστον μόνον μέρος
τοῦ κειμένου τοῦ ἀναγινωσκόμενου ἐπὶ ἐντύπου σελίδος ὁράται πραγμα-
τικῶς γράμμα πρὸς γράμμα. Τὸ λοιπὸν εἶναι τοῦ συνειρμοῦ ἔργον·
διότι οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν κινουῦνται διαρκῶς ἀκολουθοῦντες τοὺς πτίχους
ἰσοταχῶς, ἀλλὰ κινουῦνται διὰ συντόμων κινήσεων, ὧν μετὰξὺ μεσολα-
βοῦσιν ἀνάπαυλαι. Γίνεται δὲ ἡ ἀνάγνωσις μόνον, ὅταν οἱ ὀφθαλμοὶ ἀ-
ναπαύωνται ²⁾).

¹⁾ Ἐκ τῶν εὐστοχωτάτων ὀρισμῶν τῆς ἀντιλήψεως εἶναι κατ' ἐμὴν γνώμην
ὁ τοῦ Sully (The human Mind, I, σελ. 212). «Ἀντίληψις εἶναι τὸ γεγονός,
δι' οὗ ὁ νοῦς, ἀφ' οὗ διακρίνη καὶ κατατάξη αἰσθητὰ τι ἢ αἰσθητικὸν σύμπλεγμα,
συμπληροῦ αὐτὸ πρᾶξευγνύων ἢ συνάπτων ἀναπλασθέντα αἰσθητὰ ἢ συ-
ναγομένης εἰς ἓν ὄλον ἢ ἐμπεδουμένης ἐν τῇ μνήμῃ ἀντιληπτοῦ ἀντικειμένου» Ὁ
δὲ πάλιν ὀρισμὸς τοῦ Ward ἐξάγει μάλιστα τὸ συνθετικὸν γεγονός, ὅπερ τε-
λεῖται ἐν τῇ ἀντιλήψει διεπόμενον ὑπὸ τῆς προσοχῆς (Encycl. Brit. Psycho-
logy σελ. 52). Περὶ τοῦ πράγματος τούτου ὅρα καὶ τὸ διβλίον τοῦ G. Dweils-
hauvers, La synthèse mentale (1908), κεφ. I.

²⁾ Pillsbury, ἐνθ' ἄν. σελ. 137 - 138. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἔχει περὶ τοῦ
ψυχολογικοῦ τούτου τόπου παρατηρήσεις ἀξιολογώτατας (κεφ. VII). Εἶναι εὐ-
κολον νὰ καθορίσωμεν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ πειράματι τὸν ἀριθμὸν τῶν γραμμάτων,
ἅτινα δι' ἐνός μόνου βλέμματος ὀφείλουσι ν' ἀναγνωσθῶσιν, ἐκ τοῦ μήκους τοῦ

Τὰ συνειρόμενα λοιπὸν στοιχεῖα ἔχουσιν οὐχ ἥττον μεγάλην παρὰ τὰ παρόντα δύναμιν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ἀντιλήψεως. Ὡς δὲ λέγει ὁ James, μεταχειριζόμενος φράσιν καταστάσαν ἔκτοτε περιθρύλητον, περὶ τὸν ἀντικειμενικὸν πυρῆνα τῆς πραγματικῆς ἀντιλήψεως ἐκτείνεται τις «θόσανος» ἢ «ψυχικὸς ὑπέρτονος» (psychic overtone).

Ἡ στιγμαία ψυχικὴ διάθεσις, τὸ σύμπλεγμα τῶν προὑπαρχουσῶν εἰκόνων καὶ παραστάσεων, ἢ κατεύθυνσις τῆς ἡμετέρας νοήσεως εἶναι αἱ αἰτίαι, αἱ καθορίζουσαι τὴν ἔλξιν καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων. Ἡ ὁμὰς τῶν προὑπαρχουσῶν παραστάσεων εἶναι, ὡς καλῶς κατείδεν ὁ Έρβαρτος, ἐν τῶν ἀνυσιμωτάτων στοιχείων εἰς καθορισμὸν τῆς ἡμετέρας νοήσεως καὶ δὴ καὶ τῆς ποικίλης φυσιογνωμίας τῶν ἡμετέρων ἀντιλήψεων ¹⁾. Οὕτως, ἵνα παραθέσωμεν παράδειγμά τι, εἶναι φανερόν ὅτι τὰ συμφραζόμενα ἀναγνώσματός τινος ἢ ἀκροάσεως ἔχουσι μεγίστην ροπὴν εἰς τὴν ἐν ἡμῖν γένεσιν ὀπτικῶν ἢ ἀκουστικῶν εἰκόνων λέξεων, ὧν ἀμέσως δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν. Ἐπάρχει δὲ γνωστὸν ὅτι εἶναι πολὺ εὐχερέστερον νὰ ἀναγνωρίσωμεν λέξιν προφερομένην μεγαλοφώνως ἐν προτάσει ἢ νὰ γνωρίσωμεν αὐτὴν μεμονωμένην, καὶ ὅτι τὰ σφάλματα προφορᾶς ἢ αἱ παραλείψεις εἶναι δεσχερέστερον νὰ διακρίνωνται καὶ νὰ γίνωνται ἀντιληπταὶ ἐπὶ τῆς πρώτης ἢ ἐπὶ τῆς δευτέρας περιπτώσεως ²⁾.

Ἡ πειραματικὴ ψυχολογία διεσάφησεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις κάλλιστα τὸν τόπον τοῦτον τὸν σπουδαιότατον οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως τῆς ὅλης ἡμῶν γνώσεως. Ἐπάρχει φαινόμενον διαφερόντως ἐπιτήδειον εἰς τὸ νὰ διαφωτίσῃ τὴν ἀφομοιωτικὴν ταύτην λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως, εἶναι δὲ τοῦτο αἱ «αἰσθητικαὶ ἀπάται», ὅπερ ἀποτελεῖ ἐν τῶν μάλιστα περισπουδάστων κεφαλαίων τῶν σημερινῶν ἔργων πειραματικῆς ψυχολογίας ³⁾.

στίχου καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναπλευλῶν. Ἐπιστήμη εἰς ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὗτος εἶναι πολὺ μείζων τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γραμμῶν, αἵτινα θὰ ἠδύναντο νὰ πέσωσιν ἐξαίφνης οὕτως ὑπὸ τὴν ἀκτίνα τοῦ ἀμφίδηστροειδοῦς, ὥστε νὰ εἶναι ἀντιληπτά. Ἰββλ. καὶ Wundt, Grundz. d. phys. Psych. II, σελ. 566 κέ.

¹⁾ Τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς ἐπιδράσεως τῶν προηγούμενων παραστάσεων, ἐν αἷς ὡς ἐν πλαίσιῳ ἐναρμόζονται (si inquadranò) αἱ νέαι, κάλλιστα διεξέρχεται ὁ Ἄρδιγώ, L' unitá della coscienza, σελ. 340 κέ. Ὅρα καὶ Sully, The human Mind, I, σελ. 343 κέ. καὶ J. Royce, Out. of. Psych., σελ. 229 κέ.

²⁾ Pillsbury, ἐνθ' ἀν. σελ. 145. Περὶ τοῦ στοιχείου τῆς εἰκόνας ἐν τῇ ἀντιλήψει πρὸς. καὶ Binet, La Psychologie du raisonnement (1886), κεφ. I, καὶ Claparède, L' assoc. des idées σελ. 321 κέ.

³⁾ Μία τῶν πρώτων καὶ ἐκτενεστάτων πραγματειῶν τοῦ ἀξιολόγου θέματος εἶναι ἡ τοῦ Sully, Illusions (1878). Ὅρα Wundt, Grundz. d. phys. Psych. II, σελ. 175 κέ. καὶ III, σελ. 53 κέ. E. B. Titchener, Experimental Psycho-

Ἐμφανίζει ἐν μορφῇ εὐκρινεστέρᾳ καὶ ἐκδηλοτέρᾳ τοὺς θεμελιώδεις χαρακτηρισμοὺς τοῦ ἀντιληπτικοῦ γεγονότος. Τῷ ὄντι ἡ ἀπάτη τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἀντίληψις, ἐν ἣ ἀντί τινῶν στοιχείων δεδομένων ὑπὸ τῶν ἐξώθεν πραγματικῶν ἐντυπώσεων ἀντικαθίστανται ἢ εἰς ταῦτα προστίθενται ἕτερα στοιχεία, παραλαμβάνόμενα ἀπὸ τῶν προηγουμένων παραστάσεων ἡμῶν, ἀλλ' ἡ ἀντικατάστασις ἢ ἡ προσθήκη γίνεται οὕτως, ὥστε νὰ συναποτελῶσι ταῦτα μετ' ἐκείνων ὅλον τι ἑνιαῖον, ὅπερ πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν ἐμφανίζεται ὡς τελείως ἀντικειμενικὴ πραγματικότης. Ἔως ἐνταῦθα οὐδὲν δύναται κατὰ τὰ εἰρημένα νὰ ὑπάρχη τὸ διάφορον ἀπὸ τῆς κανονικῆς ἀντιλήψεως καὶ τῷ ὄντι τὰ ὅρια μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀπάτης εἶναι λίαν ἀβέβαια. Πᾶσα ἡμῶν ἀντίληψις, καθὼς εἶναι πράξις προσοχῆς ἢ, ὡς τινες λέγουσι, «κατάληψις», εἶναι καὶ παρῆλθισις τις ¹⁾. Ἄλλ' ἐπὶ ψυχολογικῆς ἐννοίας δύναται νὰ καλῆται ἀληθινῆ «αἰσθητικὴ ἀπάτη» ἢ μορφὴ ἐκείνη τῆς ἀντιλήψεως, ἐν ἣ ἢ ἀντικατάστασις καὶ ἢ προσθήκη τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων εἰς τὰ πραγματικὰ τελεῖται ἐπὶ πάντων τῶν ἀτόμων κατ' ἀναγκαῖον συνειρμὸν αἰσθητικῶν τινῶν ἐρεθισμῶν. Ἐὰν ἐν ταῖς σημεριναῖς ψυχολογικαῖς πραγματείαις ἐξετάσῃ τις ἐκ τῶν πολλῶν μορφῶν ὀπτικῆς γεωμετρικῆς ἀπάτης τὰς διδομένας ἡμῖν λ.χ. ὑπὸ τῶν λεγομένων σχημάτων τοῦ Zollner (γραμμὰὶ παράλληλοι διατεμνόμενοι ὑπὸ γραμμιδίων ἐν ἐναλλάξ ἐναντία κατευθύνσει), βλέπει εὐχερῶς ὅτι ἡ ἀπάτη ἀναποτρέπτως ἐπιγίνεται ἕνεκα τοῦ συνδυασμοῦ γεωμετρικῶν τινῶν διατάξεων. Τὸ αὐτὸ δὲ ρητέον καὶ περὶ πάντων ἐκείνων τῶν πολυαρίθμων εἰδῶν ἀπάτης, ἅτινα στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἀντιθέσεων γραμμῶν, χρώματος, ἐξάρσεως, λαμπρότητος, αἰτίγες, γνωστὰ ἔκπαλαι εἰς τοὺς καλλιτέχνους, εἶναι ἐν τῶν ἀνυσιμωτάτων στοιχείων τῆς καλαισθητικῆς ἐντυπώσεως ²⁾.

Ἄλλ', ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω παραθέτοντες τὸ παράδειγμα τοῦ James (τοῦ ψυχολόγου, ὅστις κάλλιον παντὸς ἄλλου ἐνεφάνισεν ἐναργέστατα

logy, τόμ. I, σελ. 208 κέ. Judd. Psychology (1908) σελ. 337 κέ. Lipps, Raumästhetik (1897), σελ. 61 κέ. James, Princ. of psych. (ἰταλ. μεταφρ.) σελ. 253 κέ. Ladd, Elements of physiological Psychology, σελ. 455 κέ., τοῦ αὐτοῦ, Psychology, descriptive and explanatory, σελ. 370 κέ. S. Witasch, Grundlinien d. Psychologie (1908) σελ. 241 κέ. Αἱ ἀπάται τῶν ποικίλων αἰσθήσεων ἐμελετήθησαν ἀρκούντως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὑπὸ τῶν ψυχολόγων. Ἰταλιανοὶ καὶ Γερμανοὶ παρέσχον σημαντικωτάτας συμβολάς. Τοῦτο εἰς ἐξηγεῖται ἐκ τῆς σπουδαιότητος, ἣν τὸ θέμα τοῦτο ἔχει εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀντιλήψεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐμμέσως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γνώσεως.

¹⁾ Taine, De l' intelligence, II, σελ. 10. «Ἡ ἐξωτερικὴ ἀντίληψις εἶναι ἀληθὴς ψευδαισθησία».

²⁾ Πρὸς περὶ τούτου τὸ κάλλιστον βιβλίον τοῦ Th. Lipps, Raumästhetik (1897).

τὴν διηνεκῆ ἀλλαγὴν τῆς ἡμετέρας νοήσεως), αὐτὴ ἢ ἀντιλήψις δὲν ἰσχύει τόσον αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, ὅσον διὰ τὴν θέσιν, ἣν καταλαμβάνει ἐν σχέσει πρὸς τὰς προγενεστέρας ἢ μεταγενεστέρας ἀντιλήψεις καὶ πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος. "Ὅθεν αὐτὴ αὕτη εἶναι πάντοτε παρὰ ἰσθμὸς τις. Εἶναι ἄρα καὶ δυσχερὴς ἡ διαστολὴ τῆς αἰσθητικῆς ἀπάτης ἀπὸ τῶν μορφῶν ἐκείνων τοῦ συνειρμοῦ, ὡς ὁ Wundt ὀνομάζει αὐτομάτους κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς «καταληπτικάς», διαιροῦνται δὲ οἱ συνειρμοὶ οὗτοι πάντοτε κατὰ τὸν Wundt, ἀκολουθοῦντα ἐν τούτῳ τὴν Ἐρδάρτσειον κατάταξιν, εἰς τὴν ἀφομοίωσιν καὶ εἰς τὴν συμπλοκὴν, καθόσον τὰ συνειρόμενα στοιχεῖα εἶναι ὁμογενῆ ἢ ἑτερογενῆ. Οὕτω παράδειγμα «ἀφομοιώσεως» θὰ ἦτο ἡ ὕψ' ἡμῶν ἀναγινωσκόντων βιβλίον τι γινομένη ἀνεπιγνώστως ἀντικατάστασις τῶν ὀρθῶν γραμμάτων ἀντὶ τῶν ἡμαρτημένων χωρὶς οὕτω νὰ διορθῶμεν τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα 1). Ὁ ἀπαθὴς ἀναγνώστης δὲν θὰ κατορθώσῃ βεβαίως νὰ ἴδῃ πρὸς οὐσιώδη διαφορὰ ὑφίσταται τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ συνειρμοῦ ἀπὸ τῆς συνήθως ἀποτελουμένης ἐν τῇ ἀντιλήψει τῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὧν τὰς παρούσας ἐντυπώσεις συμπληροῦμεν διὰ τῶν ἀναπλαττομένων. Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι παραδείγματι τῆς ἀναγνώσεως τελεῖται γεγονὸς οὐσιωδῶς τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Wundt προφερόμενον ὡς παράδειγμα ἀφομοιώσεως. Ὅτι δὲ αἱ συνειρμικαὶ μορφαὶ δὲν δύνανται νὰ διαστέλλωνται τῶν ἀντιληπτικῶν, παραδέχεται σιωπηλῶς αὐτὸς ὁ Wundt, ὅστις ἐν τῇ ἑαυτοῦ διεξοδικῇ πραγματείᾳ δὲν κατορθοῖ νὰ χωρίσῃ αὐτάς. Οὕτως, ἐνθα πραγματεύεται περὶ τῶν παντοίων μορφῶν τῆς παραστάσεως καὶ τῆς ὀπτικῆς ἀπάτης, ἐκεῖ ἀναγκάζεται νὰ διαλάβῃ καὶ περὶ τῆς μεγάλης δυνάμεως, ἣν ἐν αὐταῖς ἔχει ὁ συνειρμός. Οὕτω ποιεῖται λόγον περὶ εἰδῶν «συνειρμικῆς ἀπάτης» (ἀντιθέσεως, ὁμοιότητος) καὶ περὶ τῶν συνειρμικῶν παραγόντων τῆς παραστάσεως τοῦ βάθους ἐν τῇ διοφθαλμίῳ καὶ μονοφθαλμίῳ ὁράσει 2). Καὶ πάλιν, ἐνθα ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἀφομοιώσεως, ἐκεῖ ἀναγκάζεται νὰ παραθέσῃ παραδείγματα ἀναφερόμενα εἰς ἀπάτας «προοπτικῆς», ἀφ' ὧν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαστέλλωνται αἱ θεωρούμεναι ὡς ἀπλᾶ ἀντιληπτικαὶ ἀπάται 3).

Ἡ συνθετικὴ λοιπὸν ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως φανεροῦται σαφῶς οὐ μόνον ἐπὶ τῶν λογικῶν συνειρμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀφομοιώσεων καὶ συμπλοκῶν, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν ἀντιλήψεων 4).

1) Grundz. d. phys. Psych. III, σελ. 502 κέ.

2) Grundz. II, σελ. 597 καὶ 687.

3) Grundz. III, σελ. 506 κέ.

4) Ὅρα περὶ τούτου τὸν Sully, The human Mind, I, 344, καὶ τὸ ἔργον τοῦ Paulhan, L'activité mentale et les éléments de l'esprit (1889).

Ἡ συνθετικὴ ἀντίληψις.

Ἄλλ' ὁ συνθετικὸς χαρακτήρ τῆς ἀντιλήψεως ἐκφαίνεται ἴσως ἐν τῇ τυπικωτάτῃ αὐτοῦ μορφῇ κυρίως ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ συνόλου παραστάσεώς τινος. Τοῦτο δ' εἶναι νέον γεγονός, προστιθέμενον εἰς τὸ ἤδη σημειωθὲν γεγονός τῆς ὑφ' ἡμῶν γινομένης συμπληρώσεως τῶν ἐν τῷ παρόντι ἀντιληπτῶν ἐπὶ τινος ἀντικειμένου στοιχείων δι' ἄλλων προερχομένων ἀπὸ τῶν ἀντιληπτικῶν ἐμπειριῶν τοῦ παρελθόντος. Εἶδομεν ἤδη, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς καλουμένης «σαφηνείας» τῆς προσοχῆς, ὅτι ἐναντίως πρὸς τὴν παλαιὰν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ ἡμετέρα ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων μορφοῦται διὰ τῆς βαθμιαίας ἀντιλήψεως τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν, ἔχομεν μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῆ παράστασιν τοῦ ὅλου παρά τὴν παράστασιν τῶν συναποτελούντων αὐτὴν στοιχείων. Λαμβάνοντες πολὺπλοκὸν τινα ἀντίληψιν οὐ μόνον ἔχομεν πρῶτα καὶ μάλιστα (ἰδίᾳ ἐὰν τὰ στοιχεῖα ταύτης, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς ὄρασεως, παρίστανται συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησιν) συγκεχυμένην τινα ὀλικὴν ἐντύπωσιν, δυναμένην ν' ἀσκῆ μεγάλην ροπὴν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἕνεκα τῆς ἰδιαιτέρας κατευθύνσεως, ἣν δύναται τοῦτο νὰ λάβῃ κατὰ τὴν διαδοχικὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν, ἀλλὰ καὶ διατηροῦμεν παντὸς τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτοῦ γενομένου οὐ μόνον μεμονωμένα ἀποσπάσματα ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῇ φαντασίᾳ, ἀλλὰ καὶ τινα ἀληθινὴν εἰκόνα ἢ ἰδέαν ὀλικὴν, ἣτις δυνατὸν μὲν νὰ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβής, μᾶλλον ἢ ἥττον καθαρὰ ἐν τῷ περιγράμματι αὐτῆς, ἀλλὰ διασφύζει πάντοτε τὸν χαρακτήρα τῆς ὀλότητος, τῆς συνθέσεως. Εἶναι ἀληθῆς ψυχικὴ ποιότης διάφορος τῶν ἐπὶ μέρους ποιότητων τῶν διδομένων ἡμῖν ὑπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἀντιληπτικῶν στοιχείων, ποιότης, ἣν Γερμανὸς ψυχολόγος, ὁ Ehrenfels, πρῶτος ἴσως ἐξάρας καὶ διασαφήσας αὐτὴν ὠνόμασε «ποιότητα μορφῆς» (Gestaltqualität) ¹).

Ἡ ψυχολογικὴ παρατήρησις, ἀπηλλαγμένη τῶν προκαταλήψεων τῶν

¹) Ὁ ὅρος, ἀληθῶς εἰπεῖν, δὲν εἶναι λίαν ἐπιτυχής, καθὼς περιορίζων τὰς τοιαύτας ποιότητας εἰς μερικὴν τινα μορφήν, εἰς τὸ σχῆμα. Κρίττων εἶναι ἴσως ὁ ὑπὸ τοῦ Meinong (Zur Theorie der Komplexionen und Relationen, ἐν Zeitschrift für Psychol. κτλ. II, σελ. 245—265) εἰσαχθεὶς «fundierte Inhalte ἢ Gegenstände» (=βάσιμα περιεχόμενα ἢ ἀντικείμενα), ὃν ἐνέκρινεν ὕστερον καὶ αὐτὸς ὁ Ehrenfels, πρὸς δὲ καὶ ὁ Höfler καὶ ἄλλοι. Ἡ πραγματεία τοῦ Ch. Ehrenfels, Ueber «Gestaltqualitäten» ἐδημοσιεύθη ἐν Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie, τομ. XIV, 1899 (σελ. 249—392). Τοῦ ζητήματος πρῶτος ἐν παρόδῳ ἤφατο ὁ Mach ἐν Beiträge zur Analyse der Empfindungen (1886), σελ. 125. Ἰβρίδ. καὶ Cornelius, Einleitung in die Philosophie (1903), σελ. 231 κέ. καὶ Psychologie als Erfahrungswissenschaft (1897), σελ. 70 κέ. Πολέμιος τῆς διδασκαλίας τῆς ποιότητος μορφῆς εἶναι ὁ Lipps.

πολαιῶν ὀρθολογικῶν ἢ ἐμπειρικῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἐν τῷ γεγονότι τῆς ἀντιλήψεως οὐδὲν ἄλλο ἔβλεπον ἢ λίαν σαφῆ καὶ εὐδιόριστα στοιχεῖα, δύναται τῷ ὄντι νὰ πιστώσῃ τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν τῶν τοιούτων ὀλικῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες εἶναι ἀντιλήψεις ἅμα καὶ συναισθήματα, εἶναι δὲ καὶ μία ἔτι περιφανῆς ἀπόδειξις τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως. Πολύπλοκόν τι κατὰ τὰ ἑαυτοῦ μέρη ἀντικείμενον, ὡς λ. χ. δένδρον τι, ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ὡς ἐνιαῖον ὄλον ἐν τῷ συμπλέγματι τῶν αἰσθημάτων σχήματος, χρώματος, ἀφῆς, ἅτινα δίδουσιν ἡμῖν ὁ κορμός, οἱ κλάδοι, τὰ φύλλα. Εἶναι δ' ἔτι καταφανέστερον τὸ πρᾶγμα, ὅταν σκοπῶμεν μουσικόν τι θέμα, μελωδίαν ἀναπτυσσομένην εἰς ποικίλην σειράν ἤχων, διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ὡς παρατηρήθη, δὲν ἀρκεῖ ἡ συνειδήσις νὰ ἔχῃ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀκαριαίων ἤχων, ἀλλ' εἶναι ἐπάναγκες νὰ διασφύζῃ καὶ τοὺς παρελθόντας, ὅτι ἄλλως ἡ ὀλικὴ ἐντύπωσις δύο μελωδιῶν διαφόρων μὲν, ἀλλὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἤχου περαιομένων, θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ ¹⁾). Τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι, εἴπερ τι καὶ ἄλλο, πειστικώτατον, ὅπως ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὑπαρξίν εἰδικῶν περιληπτικῶν ποιότητων χρόνου καὶ τόπου, αἵτινες ὅμως δὲν προκύπτουσιν ἐξ ἁπλοῦ ἀθροίσματος ἐπὶ μέρους ἐντυπώσεων, διότι τότε δύο συμπλέγματα τόσῃ μᾶλλον θὰ ὁμοιάζον, ὅσῃ πλείονα ὅμοια στοιχεῖα περιέχουσιν, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές ²⁾). Μελωδία τις δύναται νὰ παραμένῃ ἡ αὐτὴ, καὶ ἂν ἕκαστος φθόγγος μεταβάλληται. Ἴνα δὲ παραθέσωμεν παράδειγμα ἐκ τῶν τὰ μάλιστα τετριμμένων, τὸ γράμμα «Σ» δύναται νὰ διαμένῃ τὸ αὐτὸ εἴτε γραφῆ χρυσοῦν ἐν κωανί, βάθει εἴτε μέλαν ἐν λευκῷ βάθει ³⁾).

Ἀλλ' αἱ τοιαῦται ὀλικαὶ ποιότητες δυνατὸν νὰ εἶναι λίαν διάφοροι. Ψυχικὴ τις κατάστασις δὲν εἶναι τι οὕτω γεωμετρικῶς καθωρισμένον κατὰ τε τὸν τύπον καὶ τὰς ἰδιότητας αὐτοῦ, ὥστε νὰ διατηρῇ σταθεράν

¹⁾ Ehrenfels, ἐνθ' ἂν. σελ. 25.

²⁾ Ehrenfels, σελ. 262: «Ποιότητας μορφῆς ἐννοοῦμεν τοιαῦτα θετικᾶ παραστατικᾶ περιεχόμενα, ἅπερ συνδέονται ἐν τῇ συνειδήσει μετὰ τῆς ὑπάρξεως παραστατικῶν συμπλεγμάτων, ἅτινα πάλιν σύγκεινται ἐκ στοιχείων χωριστῶν ἀπ' ἀλλήλων (τ. ἔ. χωρὶς ἀλλήλων παραστατῶν). Τὰ εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ποιότητων μορφῆς ἀναγκαστικᾶ παραστατικᾶ συμπλέγματα καλοῦμεν βάσιν τῶν ποιότητων μορφῆς».

³⁾ Stout, Analytic Psychology, I, σελ. 107. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, ὅστις ἐν τῇ ψυχολογικῇ αὐτοῦ συστῆματι πρότιστα πάντων ἐξετάζει τὰς συνθετικὰς ἰδιότητας τῆς συνειδήσεως, διεξέρχεται μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας τὸ ζήτημα τοῦτο τῶν «ὀλικῶν ποιότητων». Ὅρα καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ De Sarlo, I dati dell' esp. psichica, ἀπὸ σελ. 81 κέ. καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, Le qualità formali, ἐν Atti del V congresso internaz. di Psicologia in Roma, 1905, σελ. 386 κέ. Ὅρα καὶ Höfler, Psychol. σελ. 140 κέ.

Gi. Villa—Γ. Γρατσιάτου, Ἡ σύγχρονος ψυχολογία

ἀξίαν, ἀλλ' ἐπιδέχεται ποικίλην καὶ μεταβλητὴν τινα σφραγίδα παρ' ἄλλων γεγονότων, οἷα εἶναι ἡ διάρκεια, ἡ μεταβολή, ἡ ἀντίθεσις κτλ. ¹⁾. Πᾶσαι αὗται εἶναι ὄντως ποιότητες μὴ περιεχόμεναι ἐν τοῖς στοιχείοις τῆς ἀντιλήψεως, ἀλλὰ προκόπτουσαι μόνον ἐκ τῆς εἰς ἓν ὅλον συνάψεως αὐτῶν· τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον, εἶναι ἀληθιναὶ ποιότητες, τ.ἔ. ἀπλαῖ καὶ ἄμεσοι ἐντύπώσεις τῆς συνειδήσεως, γνωστικαὶ ἅμα καὶ συναισθηματικαί²⁾. Εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι ὁ ἐρεθισμὸς καὶ ἡ ἐξέγερσις εἰς τὸ νὰ παρατηρῶμεν καὶ καθορίζωμεν τὰς ἀντιληπτικὰς ποιότητας ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ συναισθήματος, ὄντος φύσει εὐχρεστερέου καὶ ἐτοιμοτέρου νὰ δίδῃ ἡμῖν ὀλικὴν ἐντύπωσιν, καίπερ συγκεχυμένην, τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει γινομένων ἀλλοιώσεων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς συναισθηματικῆς ταύτης ἐντύπώσεως δυνάμεθα νὰ ἐνέλθωμεν εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν ποιότητα, ἣτις συνοδεύει μετ' αὐτῆς, ἣτις ἀποτελεῖ, οὕτως εἶπεν, τὸ ἀντικειμενικὸν στήριγμα αὐτῆς. Καὶ κατ' ἀκολουθίαν μορφοῦμεν τὰς ἰδέας ἐκείνας, ὡς ἀναφέρομεν οὐχὶ εἰς τοῦτο ἢ εἰς ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον ὀλικῆς τινὸς παραστάσεως, ἀλλ' εἰς ἅπασαν συλλήβδην τὴν τοιαύτην παράστασιν. Οὕτως ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ φιλοσοφικόν τι ἢ ἐπιστημονικὸν σύστημα διέποντος πνεύματος, περὶ τοῦ ὕφους λογοτεχνήματός τινος ἢ καλλιτεχνήματος, ἐπεκτείνοντες δ' ἔτι περαιτέρω τὸ ἡμέτερον βλέμμα, περὶ τῆς γενικῆς κατευθύνσεως τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων ἱστορικῆς τινος περιόδου καὶ περὶ ἄλλων τοιούτων.

Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι πασῶν τούτων τῶν γενικῶν ἰδεῶν ἡ περιεκτικωτάτη καὶ ἡ ρίζα, ἀφ' ἧς αἱ ἄλλαι πᾶσαι βλαστάνουσι καὶ ἀναπτύσσονται, εἶναι ἡ παράστασις τῆς ἐνότητος, τῆς λογικῆς σημασίας συνόλου τινὸς αἰσθημάτων. Ὅ,τι ὀρμεμφύτως ζητοῦμεν ἐν τοῖς πράγμασιν, ὧν λαμβάνομεν παραστάσεις, εἶναι σύνδεσμός τις αὐτῶν ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸ σχῆμα, ὅπερ ἔχομεν ἤδη ἐν νῷ· ἐλλείποντος δὲ τοῦ συνδέσμου τούτου, αἰσθανόμεθα ὅτι προσβαλλόμεθα καὶ πιεζόμεθα ὑπὸ τινος συναισθήματος νοητικῆς δυσθεσίας. Καὶ ὅ,τι ὀρμεμφύτως ζητοῦμεν ἐν τοῖς πράγμασιν, ὀρμεμφύτως ἐπίσης ζητοῦμεν τὸ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ ἐπιτύχωμεν αὐτοῦ κινουῦντες καὶ ἐπεγείροντες καὶ ἀναπτύσσοντες τὴν ἡμετέραν νόησιν. Ἐτι δὲ καὶ τὰς ἡμετέρας πράξεις, τοὺς ἡμετέρους λόγους, ἐνὶ λόγῳ ἀπάσας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως προσπαθοῦ-

¹⁾ Ehrenfels, σελ. 269 κέ.

²⁾ Περὶ τῆς ψυχολογίας τῆς μεταβολῆς πρὸς τὸ ἀξιόλογον πονημάτιον τοῦ L. William Stern, *Psychologie der Veränderungsauffassung* (2α ἐκδ. 1906), μελέτη πρωτότυπος προβλήματος, ἔχοντος σημασίαν μάλιστα εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πειραματικῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως. Περὶ τῆς ὀλικῆς καὶ ἀμέσου κατανοήσεως τῶν λογικῶν ἀναφορῶν βλέπε τὰς ὁρθὰς παρατηρήσεις τοῦ De Sarlo, ἐνθ' ἀν. σελ. 99 κέ.

μεν νὰ κατευθύνωμεν ἐπί τι μᾶλλον ἢ ἥττον σαφές τέλος, νὰ περιλαμβάνωμεν ἐντὸς ὁρίων τινῶν, νὰ συνέχωμεν ἐν τινι γενικῷ σχήματι. Ὁρμή τις ἢ ὀλκή πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, τὴν τάξιν, τὴν λογικὴν ἐνότητα, εἶναι ἡ κινουῦσα λάθρα τὰ ἡμέτερα νοήματα καὶ ἐνεργήματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸν ἡμέτερον βίον. Δὲν δεσπόζομεν βεβαίως οὕτω τῆς ἡμετέρας νοήσεως καὶ τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς, ὥστε νὰ προκαθορίζωμεν καὶ νὰ προδιαχαράττωμεν εἰς τὸν βίον ἡμῶν σαφῆ τινα ὁδόν· τὸ λογικὸν τοῦτο ἰδεῶδες δὲν εἶναι ἀνθρώπινον, εἶναι φιλοσοφικὴ ἀφαίρεσις καὶ οὐδὲν πλεόν· αἱ ἡμέτεραι μάλιστα πράξεις ὑφίστανται συχνὰ ἀπροόπτους παρεκβάσεις καὶ ἀδοκῆτους ἀναπτύξεις· ἀλλ' εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ ἡμετέρου ψυχικοῦ βίου ζητοῦμεν νὰ κατευθύνωμεν τὰ νοήματα καὶ τὰς πράξεις ἐπί τι τέρμα, ἔσπερ ὑπολαμβάνομεν πρὸς καιρὸν ὡς ὁριστικόν, δρῶντες τῷ ὄντι ὡσεὶ ἦτο τοιοῦτον. Ἡ μόρφωσις, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἰδεῶν τελεῖται ὄντως τοιοῦτῳ πάντοτε τρόπῳ. Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι προχωροῦμεν, ὡς ἤθελεν ἡ παλαιὰ ψυχολογία καὶ ἡ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τοῦ ὀρισμένου εἰς τὸ ἀόριστον, ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἀγνωστον. Πᾶν τοῦναντίον μάλιστα συμβαίνει. Ἡ νόησις προκύπτει πρώτιστα καὶ μάλιστα ἄνευ ἐποπτείας, ἔχουσα ἐνίοτε περιγραμμάτι χαρακτηριστικῶν οὕτως ἀσφῆς καὶ ἀόριστον, ὥστε οὐδὲ δύναται νὰ διατυποῦται διὰ τοῦ λόγου. Εἶναι νεφελῶδες τι καὶ κυμαινόμενον διάγραμμα, τὸ ἀληθές «ψυχικὸν ἀδιάκριτον», κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἀρδιγῶ, ὅπερ δύναται ἐνίοτε νὰ προσλάβῃ μορφήν ἀκριβεστέραν καὶ συγκεκριμένην ἢ καὶ νὰ φανισθῇ ὅλως ἐκ τῆς συνειδήσεως. Ἐχομεν χρεῖαν νὰ ἴδωμεν καὶ βλέπομεν ὄντως πρῶτον τὸ ὅλον, τὸ σύνολον, τὸ ἀόριστον μὲν, ἀλλὰ γενικὸν διάγραμμα τῆς σειρᾶς τῶν παραστάσεων καὶ πράξεων, ἅς συναισθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπωθουμένους, ὅπως ἐπιτελέσωμεν. Δεσπόζομεθα ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ James καλουμένων αἰσθημάτων «τάσεως», ἅτινα προηγούνται τῶν μᾶλλον καθωρισμένων αἰσθημάτων, ὡς τὸ γενικὸν προηγείται τοῦ μερικοῦ, τὸ ἀδιόριστον τοῦ διωρισμένου. Καὶ ὅμως τὰ ἀρχῆθεν ταῦτα καὶ πρῶτα αἰσθήματα ἐναποτυποῦσι τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰ ἐφεξῆς αἰσθήματα, ἐμφανίζουσι βουλευτικόν τι στοιχεῖον, ὅπερ δίδει τὴν ὄθησιν εἰς τὴν ὅλην σειρὰν τῶν ψυχικῶν ἐνεργημάτων¹⁾. Ἡ πα-

1) Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ James παρεχομένων πολλῶν καὶ δραστικῶν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος τούτου παραδειγμάτων παραθέτω κατ' ἐκλογὴν ἐν τῶν πειστικωτάτων (Princ. of psych. σελ. 195): «Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συμβάλῃ, ὥστε ἄνθρωπός τις, τὸ πρῶτον ἀναγινώσκων τι μεγαλοφώνως, νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ διδῇ εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τὸν ὀρθὸν τόνον εἰς πᾶσαν λέξιν τῆς φράσεως, εἴαν μὴ εἴχεν ἀρχῆθεν τινα κατὰ προσέγγισιν αἰσθησιν τῆς μορφῆς τῆς ἀναγινωσκομένης προτάσεως, ἣτις αἰσθησις συγχωνεύεται μετὰ τῆς συνειδήσεως, ἣν ἔχει, τῶν γῶν ἐξαγγελλομένων λέξεων, οὗ ἕνεκα τροποποιεῖ οὕτω τὴν ἐκπομπὴν τῆς φωνῆς, ὥστε εἰς πᾶν πρᾶγμα, ἐνῶ ἀπαγγέλλει αὐτό, νὰ ἠπροσποιῇ τὸν ἀκριβῆ τόνον».

λαιά κατὰ παράδοσιν ψυχολογία δεινῶς ἐσφάλη παριδοῦσα ἀκριβῶς τὴν δύναμιν, ἣν ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ ἔχει τὸ ἀπροσδιόριστον, οὐ μόνον καθ' ὅσον εἶναι συναίσθημα, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅσον εἶναι γνώσις¹⁾. Ἡ χαρακτηριστικὴ φυσιογνωμία τῶν ἡμετέρων παραστάσεων, ἰδεῶν, πράξεων κεῖται ἀκριβῶς ἐν τῷ τοιοῦτῳ συμπλέγματι ἀποχρώσεων, σημαίνουσῶν τὰς πολλαπλᾶς ἀναφορὰς, ὡς πυρὴν τις παρόντων αἰσθημάτων ἔχει πρὸς παρελθούσας παραστάσεις καὶ πρὸς τὸ τέλος, εἰς ὃ τείνουσιν. Ἡ ἐκ τῶν καθαρῶν γνωρισμάτων καὶ ἰδιοτήτων παράστασις εἶναι τὸ πάντων σπανιώτατον ἐν ἡμῖν. Εἶναι ἄρα ἀνυπόστατος ἡ θεωρία τοῦ Βερκελείου καὶ Ημίσε, οἷτινες πρὸς ἐξήγησιν τῆς μορφώσεως τῶν γενικῶν ἐννοιῶν ἐξήνεγκαν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ἡμέτερος νοῦς οὐδέποτε δύναται πραγματικῶς νὰ ἀναπαραστήσῃ ἡμῖν ταύτας εἰ μὴ διὰ τινος συγκεκριμένης καὶ ἀτομικῆς παραστάσεως. Οὕτω θέλοντες νὰ μετατρέψωμεν εἰς ἐποπτικὴν μορφήν τὴν ἐννοιαν τῆς οἰκίας, θάναγκασθῶμεν νὰ ἀναπλάσωμεν ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν ὀρισμένην τινὰ οἰκίαν, ἔχουσαν πάντα τὰ ἀκριβῆ χαρακτηρίσματα τῆς πραγματικῆς οἰκίας. Ἄλλ' ὄντως οὐδέποτε φαίνεται ὅτι συμβαίνει τοῦτο. "Ὅταν σκεπτόμεθα περὶ τινος ἐννοίας, συνήθως ὁ νοῦς ἡμῶν, ὅστις καὶ ἐν τούτῳ ἀκολουθεῖ τὸν νόμον τῆς οἰκονομίας, ἐπαρκεῖται εἰς τὸ σύμβολον τὸ ἀντικαταστατικὸν τῆς εἰκόνας, ὡσάκις δὲ θέλομεν κυρίως νὰ ποδώσωμεν αὐτῆς εἰς τὸ σύμβολον τὴν ἀρχέτυπον ἐποπτικὴν ἀξίαν αὐτοῦ, τότε, ὅσονδῆποτε ἰσχυρὰ καὶ ζωηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἡμετέρα φαντασία, οὐδὲν ἄλλο κατορθοῦμεν ἢ νὰ συλλάβωμεν εἰκόνα, ἔχουσαν γραμμὰς λίαν ἀορίστους καὶ κυμαινομένας"). Τὴν πρὸς ἀλλήλας ἀμφισβήτησιν τῶν δύο θεωριῶν, τῆς ἀκριβοῦς εἰκόνας (κατὰ τὸν Βερκελεῖον) καὶ τῆς γενικῆς εἰκόνας, μηχανικῶς σχηματιζομένης διὰ θραυσμάτων τῶν πολλῶν ὑπὸ τὴν ἐννοιαν περιλαμβανομένων εἰκόνων (ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Galton καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ), τὴν ἀμφισβήτησιν ταύτην ἐπιλύει ἡ νεωτέρα ψυχολογία ἐχομένη τῶν δεδομένων τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας, ἥτις οὔτε τὴν ἀκραν ὀνο-

1) Ὁ James, πραγματευόμενος αὐτοτελῶς καὶ κατὰ τὴν οἰκίαν γνώμην, ὡς οὐδεὶς ἄλλος ψυχολόγος οὐδέποτε ἐποίησε, περὶ τοῦ ψυχολογικοῦ τούτου τόπου (ἐνθ' ἀν. σελ. 1902-1906), ἐκφέρει περὶ αὐτοῦ ταύτην τὴν ὀξείαν παρατήρησιν. «Ἡ παραδεδομένη ψυχολογία ἀποφαίνεται, ὡσεὶ τις ἔλεγεν ὅτι ποταμὸς τις εἴς οὐδενὸς ἄλλου σύγκειται ἢ εἴς ἀμφορέων, λιτρῶν, ποτηρίων, κοχλιαρίων ἢ εἴς οἰαδήποτε ἄλλης ὀρισμένης ποσότητος ὕδατος. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἀμφορεὺς καὶ τᾶλλα πάντα ἀγγεῖα ἐμβραπτίζονται ἐν τῷ ρεύματι, τὸ ὕδωρ ἐξυκολουθεῖ νὰ διαρρέῃ ἐλευθέρως διὰ τῶν διαμέσων χώρων, ἀκριβῶς δὲ τούτου τοῦ ἐλευθέρως ρέοντος ὕδατος τῆς συνειδήσεως ὀλιγοροῦσι παντάπασιν οἱ ψυχολόγοι».

2) Περὶ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ συμβόλου ἀγτί τῆς εἰκόνας ἔρα τὴν πρῶτον τύπον μελέτην τοῦ Taine, L'intelligence, τόμος I, κεφ. I.

ματοκρατικήν έκδοχην (nominalismo) τῆς πρώτης θεωρίας δύναται νὰ ἐγκρίνη οὔτε τὴν ἄγαν ὕλικὴν καὶ σχηματικὴν καθολικότητα τῆς ἐτέρας. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐννοίας στηριζομένη εἰκὼν δύναται μὲν νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἡμῖν, ἀλλὰ πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι παράστασις καλῶς καθωρισμένη, παγία καὶ μόνιμος.

Ἐὰν νῦν ἀνασκοποῦντες τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἐξέτασιν θελήσωμεν νὰ παραστήσωμεν ἡμῖν αὐτοῖς τοὺς κυρίους χαρακτηῖρας τῆς συνειδήσεως, βλέπομεν ὅτι ὁ πάντων θεμελιωδέστατος εἶναι ὁ συνθετικός. Εἴτ' ἐν τῇ πράξει τῆς ἀντιλήψεως συναγείρονται καὶ συνενσῶνται περὶ τὸν πυρῆνα τῆς παρουσίας ἐντυπώσεως ὑπολείμματα παρωχημένων εἰκόνων εἴτε διὰ μιᾶς μόνης πράξεως τῆς συνειδήσεως ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ συνόλου παραστάσεως ἢ συμπλέγματος παραστάσεων καὶ διατηροῦμεν ἐν κῆ γενικόν τι διάγραμμα αὐτοῦ εἴτε τέλος ὀρμεμφύτως συμπεριλαμβανόμεν ἐν πάσῃ ψυχικῇ πράξει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, ταῦτα ποιοῦντες ἐναποτυποῦμεν ὠρισμένην κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἐφεξῆς ψυχικὰς πράξεις· ἐπιτελοῦμεν πάντοτε δι' αὐτομάτου τινὸς ὀρμῆς τῆς ἡμετέρας ψυχικῆς ἐνεργείας ἔργον συγκεντρώσεως καὶ συνθέσεως. Σκοποῦντες δὲ τὰς ποικίλας ἀπόψεις τῆς συνειδήσεως δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδεμία τούτων ἐμφαίνει κάλλιον τῆς βουλήσεως τὸν συναιρετικόν, τὸν συνθετικὸν τοῦτον χαρακτηῖρα. Ἡ βούλησις δὲν ἔχει, ὡς εἶδομεν, εἰδικόν τι περιεχόμενον οἰκεῖον ἑαυτῆς· ἐὰν ἀναλυθῇ εἰς τὰ ἑαυτῆς στοιχεῖα, ταῦτα δὲν ἐμφανίζονται διάφορα τῶν στοιχείων τῶν συνιστώντων γνωστικὰς καὶ παθηματικὰς καταστάσεις· εἶναι αἰσθήματα, εἶναι στοιχειώδη συναισθήματα καὶ οὐδὲν πλέον. Καὶ ὅμως περιέχει τι διάφορον ἢ βουλευτικὴν πράξιν, τοῦτο δὲ τὸ εἶναι ἀκριβῶς ἢ κατεύθυνσις, ἢ συγκέντρωσις, ἢ σύνθεσις. Ἡ δὲ προσοχή, ἢ ἐν τῇ σαφειότητι καὶ τυπικῇ μορφῇ ἐκφράζουσα τὴν ἐνσυνείδητον στιγμὴν, τεκμηριοῖ ἀκριβῶς τὴν συνθετικὴν ταύτην καὶ βουλευτικὴν δεξιότητα τῆς ψυχῆς. Ἐν ἀπάσῃ τῇ σειρᾷ τῶν ψυχικῶν ἐργασιῶν, ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀντιλήψεως μέχρι τῆς ἐπιπλοκωτάτης λογικῆς νοήσεως, πάντοτε ὑποδηλοῦται ἢ συνθετικὴ αὕτη δύναμις, γινομένη σαφεστέρα καὶ ἐμφανεστέρα, καθ' ὅσον ὁ ψυχικὸς βίος ἀνέρχεται εἰς τὰς μάλλον ἐνσυνειδήτους μορφάς. Ὅθεν ἢ ἀρχὴ τοῦ Κονδιλλάκ, μετὰ πολλῆς ζωηρότητος καὶ δυνάμεως ἀναπτυχθεῖσα ὕστερον ὑπὸ τοῦ Rosmini, ὅτι ἐν τῷ αἰσθήματι εἶναι ἤδη ἐγκεκλεισμένη νόησις τις, τυγχάνει ἐπαληθεύσεως καὶ δικαιολογεῖται διὰ τῶν ἐρευνῶν τῆς νεωτέρας ψυχολογίας.

Πᾶσα ἀντίληψις, ὡς λέγει σύγχρονος συγγραφεὺς, εἶναι σκόπιμον γεγονός, εἶναι ἐνέργημα ¹⁾. Ἐμπεριέχει ἤδη τὴν ἀρχὴν τῆς βουλευτικῆς

¹⁾ A. Messer, *Empfindung und Denken* (1908), σελ. 47. Ὅρα καὶ Biuet, *La psychologie du raisonnement*, σελ. 55 κέ. Hoffding, *Psych.* σελ. 167.

ἐκείνης ἐνεργείας, ἥτις γίνεται ὕστερον τὸ διακριτικὸν γνῶρισμα τῆς ἀληθινῆς καὶ κυρίως νοήσεως.

Ἐὰν δ' ἅπασα ἡ συνείδησις διέπηται ὑπὸ τῆς βουλευτικῆς ταύτης ὀρμῆς, ἅπασα ἡ συνείδησις εἶναι βούλησις. Καὶ ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἀλυσιτελὲς ἀντὶ τῆς ἐννοίας τῆς συνειδήσεως, ἥτις ἐπεγείρει τὴν ἰδέαν πραγματός τινος λίαν σαφοῦς καὶ καθωρισμένου καὶ εἶναι συνδεδεμένη ἴσως πρὸς ἐώλους καὶ μὴ ἀποδεκτὰς πλέον θεωρίας, νάντικαταστήσωμεν ἐτέραν τινὰ ἐννοίαν ἐπιτηδεῖαν νὰ σημαίνῃ εὐρύτερόν τι καὶ βαθύτερον σύνολον, τὸ ἄθροισμα δῆλον ὅτι πασῶν τῶν μᾶλλον ἢ ἥττον εὐκρινῶν τάσεων, αἵτινες ἐμφυχοῦσι τὴν ἡμετέραν φύσιν καὶ ἐπιθέτουσιν εἰς αὐτὴν τὴν συνθετικὴν καὶ βουλευτικὴν σφραγίδα, ἥτις εἶναι ἡ μάλιστα σαφὴς καὶ τυπικὴ φυσιογνωμία αὐτῆς ¹⁾).

¹⁾ Ὁ Ν. Ach, Ueber die Willensthätigkeit und das Denken (1905) ὀνομάζει τὸ θέμελιον τοῦτο τῶν τάσεων, τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ἀορίστων αἰσθημάτων Bewusstheit Ἡ γνῶσις δ' αὐτοῦ εἶναι γνῶσις οὐχὶ ἀποπτικῆ. Ἡ ἐννοία εἶναι ἀναγκαιῶς σκοτεινὴ καὶ προσεγγίζει ὀλίγον τι εἰς τὴν ὑπερβαιτικὴν κατὰληψιν τοῦ Καντίου. Ἄλλοι δὲ συγγραφεῖς (ὁ Marhe, Messer κλπ.) ὀνομάζουσιν αὐτὴν βᾶσιν ταύτην Bewusstseinslage. Ἐπικρίσιν τῆς θεωρίας τοῦ Ach ἔρα παρὰ Wundt, Grundz. d. physiol. Psychol. III, σελ. 144. 294.